

ҚЫТАЙ ОНИМДЕРІН ҚАЗАҚ-ЛАТЫН ГРАФИКАСЫНДА ТРАНСФОРМАЦИЯЛАУ МӘСЕЛЕСІ

*Қойбақова А.С.¹, Қалибекұлы Т.²

*¹докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті қытайтану кафедрасының аға оқытушысы, Алматы, Қазақстан,

²ф.ғ.к., Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университетінің профессоры, Алматы, Қазақстан

*¹e-mail: ayzhan.k.s@gmail.com

²e-mail: tolkyn.kalibek@mail.ru

Аңдатпа. Мақалада қытай тіліндегі онимдерді қазақ-латын графикасында трансформациялау мәселесі қарастырылады. Сондай-ақ қытай транскрипциялық әліпбиі мен жетілдірілген қазақ-латын әліпбиіндегі дыбыстарға салғастырмалы талдау жасау арқылы екі тілге ортақ және баламасы жоқ дыбыстар анықталды. Транскрипция мен транслитерациялау тәсілдері, қытай онимдерін жазуда қытай тілінің транскрипция жүйесі бойынша таңбалаудың және дыбыстық бейнесін барынша жуықтатып берудің тиімді жолдары қарастырылған.

Еліміздің латын жазуына көшу реформасы болашақта қоғамымыздың барлық саласын қамтиды, оның ішінде шеттілдік онимдер де қалыс қалмайды. Қытай онимдері – қазақ тіл білімінде зерттелмеген тың тақырыптардың бірі. Оларды қазақ-кирилл графикасында транслитерациялау – әлі күнге дейін шешімін таппаған мәселе. Қытай кісі есімдері мен жер-су атаулары, қытай компаниялары мен ұйымдарының атаулары, осы күнге дейін кириллдің Палладий транскрипциялық жүйесі негізінде жазылып келеді, қазақ тілінде бірізді жазу стандарты, белгілі бір жүйесі жоқ. Қытайда орыс тілінде жарық көрген оқулықтар мен оқу құралдарында, ғылыми әдебиеттер, сөздіктерде де қытай тілінің ономастикалық атаулары Палладий транскрипциялық жүйесі бойынша жазылып жүр. Алайда Палладий транскрипциялық жүйесінің кемшін тұстары аз емес. Қытай тілінде орыс тілінде жоқ дыбыстар болғандықтан, қытай тіліндегі атауларды транслитерациялауда дыбыстың дәл жеткізілмеуі сияқты мәселелер кездеседі. Ал қазақ-латын графикасында транслитерациялауда немесе транскрипциялауда бұл олқылықтарға жол бермей, дыбыстарды сингармонизм заңдылығына барынша сәйкестендіру мәселесі тұр. Сондықтан бұл бағыттағы ғылыми зерттеулердің еліміздің ономастика саласы мен латын әліпбиінде жазылатын шеттілдік сөздердің емле-ережелерін жасап, қағидаттарын қалыптастыруда құндылығы жоғары екендігі дау тудырмайды.

Зерттеудің тұжырымдары мен талдауларын қытай тілі мен қазақ тілі фонетикасын салғастыра оқытуда және зерттеуде, қытай тілінің ономастика саласы бойынша зерттеулерде пайдалануға болады.

Тірек сөздер: оним, ономастика, латын графикасы, транскрипция, транслитерация, кирилл әліпбиі, Палладий транскрипциялық жүйесі, әріп

Негізгі ережелер

Жаһандану үдерісінің күн санап арта түсуі халықаралық коммуникативтік ақпараттық кеңістіктегі заманауи жаңа технологиялардың қарқынды дамуымен, қоғам мен адам өмірінің барлық салаларына ғаламтордың енуімен тығыз байланысты. Қазіргі таңда тілдік, мәдени, әлеуметтік кедергілер мен уақыт пен кеңістікке қатысты ұғымдар жойылып,

дүниежүзілік ақпараттық кеңістік бірлесе отырып, бірегей трансұлттық кеңістік орнату үстінде. Осындай ғаламдық өзгерістер жағдайында ономастикалық атаулар да халықаралық айналымға белсенді түрде түсуде. Әлемдік қарым-қатынас кеңістігіндегі жаңа заманғы ақпараттық жүйелердің негізгі бөлігі латын әліпбиіне негізделген, сол себепті елімізде қолданылатын ұлттық ақпаратты латын әліпбиіне көшіру қазіргі кезеңдегі ең өзекті мәселелердің бірі болып отыр. Бұл сондай-ақ қазақ халқының ұлттық бірегейлігін қалыптастырудағы негізгі факторлардың бірі болмақ.

Жалпы қазақ жазуының латын әліпбиіне көшуі Қазақстанның әлемдік жаһандану үдерісіне терең енгізілуіне деп түсінеміз. Жаһанданудың негізі – компьютерлендіру, ғаламтор, мобильді байланыс жүйесі сияқты тағы да басқа ақпараттық байланыс технологиялар. Бұларсыз қазіргі әлемді елестету мүмкін де емес. Осы заман көшіне ілесе отырып, өз тілімізді де соған лайықтап дамыту қазіргі және келешек ұрпақ үшін де игі іс болары анық.

Кіріспе

Елімізде 1929 жылға дейін Ахмет Байтұрсынұлы ұсынған араб графикасына негізделген төте жазу қолданылған. Ал 1929–1940 жылдар аралығында латын әліпбиі, 1940 жылдан бері қарай кирилл негізді қазақ әліпбиі қолданылып келеді. Бүгінгі таңда елімізде қайта латын негізді әліпбиге көшу жұмыстары қарқынды қолға алынуда. Жаңа әліпбиге 2023 жылдан бастап 2031 жыл аралығында көшу жоспарлануда. Бұл үшін көптеген істер атқарылды. Осы кезеңге дейін латын әліпбиінің қырыққа жуық нұсқасы ұсынылған екен. Ахмет Байтұрсынұлы атындағы тіл білімі институтының, Ш.Шаяхметов атындағы «Тіл қазына» ұлттық ғылыми-практикалық орталығының ғалымдары жұмылдырылып, жалпы әліпби түзу практикасы мен теориясына байланысты фонетика, орфография және түркі халықтарындағы әліпби жасау тәжірибелері бойынша бірнеше рет семинарлар, талқылаулар мен конференциялар өткізілді. Соның нәтижесінде латын әліпбиінің бірнеше нұсқасы таныстырылып, соңғы жетілдірілген әліпби нұсқасы бекітілді. Жетілдірілген әліпбидегі әріп саны – 31, әліпби тек латын әліпбиі базалық жүйесінің таңбаларынан құралған. Бұл әліпбиде қазақ тілінің 28 дыбысы толық қамтылған. Қазақ әріптері *ä* (*ə*), *ö* (*ө*), *ü* (*ү*), *ı* (*ı*), *ğ* (*ғ*), *ş* (*ш*) диакритикалық таңбалармен берілген. Жетілдірілген қазақ-латын әліпбиі «*бір дыбыс – бір әріп*» принципіне негізделген.

Әлемнің қай мемлекетін алсақ та ондағы қоғамдық басқару мен қарым-қатынасты орнатуды тиімді жүзеге асыру мақсатында стандартталған ономастикалық атаулар қолданылады. Ономастикалық атаулардың стандартталуы халықаралық қатынастарда, мемлекеттік басқару және мемлекеттік жоспарлау істерінде, қорғаныс және қауіпсіздік салаларында, сауда өнеркәсіп пен білім беру және т.б. салаларында кеңінен қолданылып, бұл салалардың жұмысын жеңілдетіп, уақыт пен қаржысын үнемдейді. Бұған қоса ономастикалық атаулар дүниежүзілік ақпараттық ғаламтор кеңістігінде, отандық және шетелдік бұқаралық ақпарат құралдарында, халықаралық картографиялық, геодезиялық материалдарда, атластық анықтамалықтарда

қолданылып, елімізде ғана емес алыс жақын шет мемлекеттерде жиі әрі белсенді қолданылатын ерекше атаулар. Ономастикалық атауларды, оның ішінде шетелдік онимдерді латын әліпбиі негізінде транскрипциялау және транслитерациялау ісі – мемлекеттік, саяси әлеуметтік, идеологиялық маңызы бар шара. Осыған орай, келешекте жазуымыздың қазақ-латын әліпбиіне көшуіне байланысты еліміздің ономастика саласын үлкен атқарылатын жұмыстар күтіп тұр.

Ономастика – жалқы есімдерді зерттейтін тіл білімінің бір саласы. Оның нысаны – жалқы есімдер, кірме сөздер немесе шет тілдерден енген жалқы есімдер. Жалқы есімі жоқ тіл болмайды. Кез келген тілде адам есімдері (антропонимдер), географиялық атаулар (топонимдер) т.б. жалқы есімдер болады. Ономастикалық атаулардан (онимдер) белгілі бір халықтың тарихын, қоғамдық өмірін, мәдени құндылықтарын, ұлттық дәстүрін т.б. көруге болады. Жалқы есімдер халықтың белгілі бір тарихи кезеңде жасайтын нақты әлемнің тілдік бейнесінің таңбалары [1, 32 б.]. Елде болып жатқан әлеуметтік факторлар да ономастикаға өз ықпалын тигізері сөзсіз. Халықтың қоғамдық өмірі мен мәдени құндылықтары жалқы есімдерден көрінеді, сондықтан оны зерттеудің маңызы зор.

Зерттеудің деректері мен әдістері

Еліміз тәуелсіздік алғаннан бері шығыстағы көршіміз Қытаймен қарым-қатынасымыз күн санап артып келеді. Саяси-экономикалық байланыстармен қатар әлеуметтік-мәдени қарым-қатынастар да қарқынды дамуда. Елімізде қытай тілін үйренуге қызығушылық артып, сол елдің тарихын, мәдениеті мен ғылымын зерттеу қолға алына бастады. Соңғы жылдары Қытай еліне арналған әдебиеттер саны едәуір көбейіп, көркем шығармалар, ғылыми-танымдық еңбектер қазақ тіліне немесе керісінше көптеп аударылуда. Алайда осы еңбектерде қытай онимдерінің транслитерациясы бірізді емес. Бір жалқы есімнің әр еңбекте әртүрлі жазылған немесе аударылған нұсқасын көруге болады. Сондықтан қазақ тіліне қытай онимдерін транслитерациялаудың бірыңғай стандарты қажет.

Ономастикаға қатысты жалпы зерттеулер бойынша орыс ғалымдары А.В. Суперанскаяның «Ономастика начала XXI века» [2], «Общая теория имени собственного» [3], А.К.Матвеевтің «Ономастика и ономотология: терминологический этюд» [4] еңбектерін атап өтуге болады. Ал бір тілден екінші тілге аударуға келмейтін онимдердің транскрипциясы мен транслитерациясына қатысты зерттеулер С.А.Бондарук, С.А.Тюрин Л.В.Щерба, Б.А.Успенский, А.М.Сухотин, Р.О.Якобсон, С.В.Колесник, Х.Зикмунд, Л.Р. Зиндер, Н.Ф.Яковлев сияқты т. б. зерттеушілердің еңбектерінде көрініс тапқан.

Қазақ ономастикасын зерттеп жүрген ғалымдар да аз емес. Қазақ антропонимдері мен топонимдерін өзге тілдерге транскрипциялауға байланысты зерттеген ғалымдардан Т. Жанұзақов, Ғ.К.Қоңқашпаев, Е. Керімбаев, Е.Қойшыбаев, А.Әбдрахманов, Г.Б. Мәдиева, С.Қ. Иманбердиева, Н.Рсалиева және т.б. айтуға болады.

Қытай тілі де – басқа тілдер сияқты ономастикалық атауларға бай тіл. Оның өзіндік ерекшеліктері, принциптері мен құрылымдық типтері бар. Ономастикалық атаулар – қытай тіл білімінде көп талқыланатын мәселелердің бірі. Жалқы есімдерді нақты қай сөз табына жатқызу туралы даулы мәселелер әлі күнге дейін өз шешімін таппай келеді. Себебі қытай тіліндегі ономастика термині әртүрлі аталып жүр. Жалқы есімдерді қытай тілінде зат есімге жатқызғанымен (басқа тілдердегі сияқты) көптеген жалқы есімдер сын есім, етістік, есімдік т.б. сөз таптарынан да жасала береді.

Қытайдың ономастика саласын зерттеген Ресей ғалымдары саусақпен санарлық. М. В. Крюковтің «Китайцы. Системы личных имен у народов мира» [5] атты ғылыми еңбегінде қытай антропонимдік жүйесіне жалпы сипаттама жасаса, Е.А.Хамаеваның «Қытай антропонимдері» [6] атты монографиясында қытай антропонимдеріне лингвистикалық және мәдени танымдық талдау жасалған.

Қазақстанда жалпы ономастикалық атауларды кирилл және латын графикасында таңбалау мәселелері бойынша Н.Уәли, Ә.Жүнісбек, Қ.Рысберген, А.Базарбаева, А.Фазылжан, Қ.Күдерінова, Ж.Жұмабаева, Н.Әміржанова және т.б. ғалымдардың еңбектерін ерекше атап өтуге болады.

Елімізде қытай тіліндегі кісі есімдері мен жер-су атауларын қазақ-кирилл және қазақ-латын әліпбиінде транскрипциялауға қатысты бірлі-жарым мақалалар мен сөздіктер жазылғаны болмаса, қытай тілінің ономастика саласы арнайы зерттелген емес. Т. Қалибекұлының «Қытай тілінің фонетикалық дыбыстаңба жобасындағы» дыбыстар мен дыбыс тіркестерін қазақ латын графикасында таңбалау» [7] мақаласында қытайлық кісі есімдері мен жер-су атауларын қазақ-латын графикасында транслитерациялаудың жолдары көрсетілген. Қ.Ғабитханұлының «Қытайдағы қазақтар қолданған төте жазу мен латын жазуының емле-ережелері» [8] мақаласында Қытайда тұратын қазақтардың латын жазуына көшу барысы, төте жазу әліпбиі мен латын әліпбиіне салыстырмалы талдаулар жасалған. Т.Қалибекұлы мен М.Дильманованың «Қытайша-қазақша ономастикалық атаулар сөздігінде» [9] қытай кісі есімдері мен жер-су атауларының кирилл және латын графикасында жазылуы мен оқылуы берілген.

Бұл зерттеуімізде ғылыми және практикалық транслитерация, теориялық фонетика, лингвистикалық теорияларға сүйене отырып, бірнеше сапалық зерттеу әдістері қолданылды. Қытай және қазақ тілдерінің фонетикалық жүйесіндегі дыбыстарға салыстырмалы-салғастырмалы талдау, бақылау және сипаттама жасауда эмпирикалық әдістер қолданылды.

Нәтижелер мен олардың талқылануы

«Қытай тілінің фонетикалық дыбыстаңба жобасындағы» қытай иероглифтерінің оқылуын таңбалайтын латын әріптерінің жалпы саны – 26.

26 әріптен тұратын әліпбидің реті классикалық латын әліпбиінің реті бойынша берілген. V таңбасы тек шеттілдік сөздер мен аз санды ұлттар мен қытай диалектілерінде кездесетін төл дыбыстарды жазу үшін пайдаланылады.

Қытай тілінде бір иероглиф бір буыннан құралады. Мәселен, 汉语 hanyu (қытай тілі) сөзі екі иероглифтен құралған, яғни han және uи деген екі буыннан құралған қос буынды сөз. Қазақ тілі сияқты қытай тілінде де буынды тек дауысты дыбыстар құрайды. Қазіргі қытай тілінде (яғни путунхуда) 400-ден аса буын бар, оларға иероглифтің оқылуында қойылатын тон белгісін қосқанда 1300 буын құралады. Қытай тілінде қалыптасқан дәстүр бойынша дыбыстар өз ішінен юньму (yunmu, инициаль) және шыңму (shengmu, финаль) болып екі түрге бөлінеді.

Дауысты және дауыссыз дыбыстар жалпы фонетикаға қатысты терминдер болса, шыңму мен юньму – қытай фонологиясына тән терминдер. Олар – иероглифтің дыбыстық құрамына (жасалуына) қарай бөлінген түрлері. Бұлай бөлу дыбыстардың алдыңғы және соңғы болып орналасуына, яғни дыбыстардың орналасу рет-тәртібіне байланысты: шыңму – буынның басында тұратын дыбыс, юньму – буынның соңында тұратын дыбыс [12, 124 б.].

Қазіргі қытай тілінің ортақ тілінде, яғни путунхуада 21 шыңму (дауыссыз дыбыс) бар. Қытай тілінде шыңмулар (*n* мен *ng* дауыссыздарынан басқалары) тек буынның басында ғана ұшырасады, *n*, *ng* мұрын жолды шыңмулары тек буынның соңынан келеді. Буын немесе сөз құрамында шыңмулар (дауыссыздар) ешқашан қатар келмейді [7, 30 б.].

«Қытай тілінің фонетикалық дыбыстаңба жобасындағы» иероглифтердің оқылуын таңбалайтын әріптердің құрамындағы *sh* таңбасы мен *ʃ*-ның, *ng* таңбасы мен *ŋ*-ның графикалық кескіні ұқсамайды, бірақ айтылуы ұқсас. Қытай иероглифтерінің дыбысталуын транскрипциялағанда жазуға жеңіл болу үшін *ng* әрпін пілтұмсық *ŋ* әрпімен жазуға болады. Бірақ жер-су атаулары мен кісі есімдері және т.б. атауларды транслитерациялағанда *ng* әрпін *ŋ* таңбасымен жазуға болмайды.

1-Кесте. Қытай тілінің транслитерациялық әліпбиі мен қазақ-латын әліпбиінің салыстырмалы кестесі

Қытай әліпбиі	Қазақ-латын әліпбиі	Қытай әліпбиі	Қазақ-латын әліпбиі
A	A	O	O
B	B	P	P
C	-	Q	Q
D	D	R	Rr
E	E	S	Ss
F	F	U	U
G	G	V	V
H	H	W	-
I	I	X	-
J	J	Y	Y
K	K	Z	Z
L	L		

M	M		
N	N		

Қытай тілінде әліпби құрамына еңбеген *zh, sh, ch, ng* әріптері бар.

Жоғарыдағы кестеде графикалық кескіні сәйкес келетін әріптер: *a, b, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u, v, y, z*.

Қытай фонетикалық әліпбиінде жоқ әріптер: *ä, ğ, ö, ñ, ș, ū*

Қытай тілінің ортақ тілі – путунхуада жалаң дауысты дыбыстар: *a, o, e, ê, i, u, ü, – i (тіл алды), – i (тіл арты), er*.

Қазақ-латын әліпбиі мен қытай әліпбиіндегі дыбысталуы жағынан да, графикалық жағынан бір-біріне сәйкес келетін дауысты дыбыстар: *a, o, e, i, u*.

Қытай тіліндегі дауыссыз дыбыстар: *b, d, f, g, h, j, k, l, m, n, p, q, r, s, t, v, x, w, z*.

Қазақ латын әліпбиі мен қытай транскрипциялық әліпбиіндегі дыбысталуы жағынан да, графикалық жағынан да бір-бірімен сәйкес келетін дауыссыз дыбыстар: *b, d, f, g, h, j, k, l, m, n, p, r, s, t, v, z*.

Ескере кететін жайт: *W, X, C* әріптері ұлттық әліпбиде болмағанымен, қазақ мәтінінде таңбаланады. Сол үшін латыннегізді қазақ пернетақтасында (клавиатурасында) ағылшын тіліндегі *W, X, C* әріптерінің түймешесі болады, олар цитаталық принциппен жазылатын *Windows, Maxima, Coca-Cola* сияқты бренд, марка атаулары үшін қолданылады [10].

Біз төменде қазақ тіліндегі дыбыстар мен қытай тіліндегі дыбыстарға салғастырмалы талдау жасаймыз:

A дыбысы – қытай және қазақ тілінде дыбысталуы жағынан да, графикалық жағынан бір-біріне сәйкес келеді, екеуі де – жуан дауысты дыбыс. Қазақ тілінде *A* дыбысы буынның басында да, ортасында да, соңында да кездеседі: *aĝa, jaĝa, bala* т.б.

Қытай тілінде *A* дауыссыздардың соңынан келеді, жеке-дара тұрып та буын құрай алады: *a* (啊), *ba* (八), *na* (那), *mama* (妈妈), *ta* (他), *la* (拉), *zhan* (站), *kan* (看) т.б. *A* дыбысы *N*-ның алдындан келіп, буын құрағанда *ә*-ге жуықтау айтылады: *kan* (看), *tan* (谈), *lan* (蓝), *zhan* (占), *man* (慢), *chan* (产). Бұл жердегі дыбыстың айтылымы халықаралық фонетикалық әліпбидегі *æ* дыбысына ұқсас. Ал *ng* дыбысының алдында жуан айтылады: *lang* (浪), *mang* (忙), *hang* (行), *zhang* (张), *chang* (唱), *zang* (脏), *kang* (康), *tang* (趟).

Ä дыбысы – қазақ тілінде дауысты дыбыс. Қытай тілінде *ä* дыбысына сәйкес келетін дыбыс жоқ. Қытай тілінде *n* және *i* дыбыстарының алдындағы *a* дыбысы *ә* дыбысына жуық дыбысталады. Мұндай құбылыс қазақ тілінде де бар: *Шай — шәй, жай — жәй* т.б.

Қытай тілінің транскрипциялық әліпбиі мен қазақ-латын әліпбиінде кездесетін *E* дыбысы графикалық жағынан ұқсас болғанымен, дыбысталуында айтарлықтай өзгешеліктер бар. Қазақ-латын әліпбиінде *e* болып дыбысталады, мысалы: *erte, mine, jane, eki* т.б. Ал қытай транскрипциялық жүйесінде ол *e*

және *ы* болып екі түрлі дыбысталады. Мысалы: *er, me, de, te, ne, le, ze, ce, se, zhe, che, she, re, ge, ke, he, en, eng, ueng* буындарында *ы* дыбысын берсе, *ei, ie, iie* юнмуларымен құралатын *bei, pei, zhei, bie, pie, xie, que, xue* т.б. буындарында *e* болып дыбысталады.

U – еріндік, қысаң дауысты дыбыс. Бұл таңба – қазақ-латын әліпбиін жасауда біраз дау тудырған таңбалардың бірі. Себебі бұл ол сөз басында және дауыссыз дыбыс таңбасының алдында да жуан сөзде, жіңішке сөзде де кездеседі. Ғалымдар ақылдаса келе, «шеттілдік сөздерде *U* дауысты, төл сөздерде дауыссыз» деген ережені жойып, біртұтас дыбысталатын *U* таңбасын ұсынып отыр. *U* дыбысының қытай транскрипциялық әліпбиіндегі таңбасы графикалық жағынан да, дыбысталуы жағынан да қазақ-латын әліпбиіндегі *U*-ға сәйкес келеді: *tu, tuan, tui, shu, zhu, nu, hu, suo, zu, shuai*.

Ü қазақ-латын әліпбиінде *Y* дыбысын береді, еріндік, қысаң дауысты дыбыс. Қытай тілінде де бұл таңба бар, бірақ дыбысталуы басқаша. Қытай тіліндегі *ü* дыбысының алдында дауыссыздар (шыңму) болмаса, *ü*-дің алдынан *Y* қосылып жазылады да, *ü*-дің төбесіндегі қос нүкте түсіріліп жазылады: *yü* (雨), *yue* (月), *yuan* (元), *yün* (云). *Ü* дыбысы *j, q, x* дауыстыларымен (шыңму) тіркесіп буын құрағанда, төбесіндегі қос нүкте түсіріліп жазылады: *ju, qu, xu*. Алайда *n, l* дыбыстарымен тіркескенде *ü*-дің қос нүктесін түсіріп жазуға болмайды.

Ū әрпі қазақ латын әліпбиінде макрон диакритикалық белгісі арқылы берілген. Қытай транскрипциялық әліпбиінде бұған сәйкес таңба да, дыбыс та жоқ. Дегенмен қытай қазақтарында *o, u* дыбыстарын *ū* дыбысына жуықтатып айтатын жағдайлар кездеседі. *Zhongguo* – Жұңго, *Chengdu* – Чыңдұ т.б.

Ö – қазақ-латын әліпбиіндегі дауысты дыбыс. Қытай транскрипциялық әліпбиінде бұл таңбаға сәйкес таңба да, дыбыс та жоқ.

I әрпі, яғни төбесінде нүктесі бар *i* графикасы қазақ тілінде де, қытай тілінде де бар. Бірақ айтылуы бір-біріне сай келмейді. Жетілдірілген әліпбиде *i* дыбысы *ı* таңбасымен берілген, ал *i* әрпі тек шеттілдік сөздерді жазуда ғана қолданылады.

B әрпі қытай және қазақ-латын әліпбиінде дыбысталуы жағынан да, таңбалануы жағынан да сәйкес келеді. Екеуі де – ұяң, ауыз жолды дауыссыз дыбыс, көбінесе буынның басында келіп, жуан және жіңішке дауысты дыбыстармен тіркеседі.

S әрпі қытай тілінде *se* деп оқылады, орыс-кирилл әліпбиіндегі *Ц* (ағылшынша *TS* болып таңбаланып жүр) дыбысының айтылуына жуықтау келеді. Буынның басында, дауыстылардан бұрын келеді. Мысалы: *sa, si, sao, san, seng, cong, suo, sun*. Қазақ-латын әліпбиінде баламасы жоқ. Жетілдірілген әліпбиінде *Ц* дыбысын дәлме-дәл беретін таңба жоқ. Себебі бұл дыбыс *t* және *s* дыбыстарының жымдасуынан жасалған аффрикат дыбыс болып саналады, оны *S* таңбасымен береді. Ал қытай транскрипциялық әліпбиінде бұл таңба (*S*) да бар, бұл кирилл әліпбиіндегі *С* дыбысына сәйкес келеді: *sa, se, si, song, sun, suo, sui*.

D әрпі қытай тілінің транскрипциялық әліпбиі мен қазақ-латын әліпбиінде дыбысталуы жағынан да, графикалық жағынан да бір-біріне сәйкес келеді, сондықтан мұны оқу және қабылдау қиынға түспейді. Қазақ тілінде *D* әрпі сөз басында немесе ортасында ғана жазылады, орыс тілі арқылы енген сөздердің соңында ғана жазылады. Ал қытай тілінде *D* тек сөздің басында ғана келеді.

F әрпі қытай транскрипциялық әліпбиі мен қазақ-латын әліпбиінде дыбысталуы жағынан да, графикалық жағынан сәйкес келеді, екеуі де – дауыссыз дыбыс. Қытай тілінде негізінен буынның басында кездесе, қазақ тілінде буын басында, ортасында, соңында да кездесе береді: *Farab, futbol, saf, fosfor* т.б. *F* әрпі арқылы келген сөздер қазақ тіліне араб, парсы тілдерінен енген кірме сөздерде көп қолданыс тапқан.

G әрпі қытай транскрипциялық әліпбиі мен қазақ-латын әліпбиінде дыбысталуы мен графикалық жағынан ұқсас. Қытай тіліндегі буындар: *ga, ge, gai, gei, gao, gou, gan, gang, geng, gong, gu, guo, gun* т.б.

Ǧ – қазақ-латын әліпбиіндегі ұяң дауыссыз дыбыс. Қытай транскрипциялық әліпбиінде сәйкес таңба да дыбыс та жоқ.

H – қытай және қазақ-латын әліпбиінде бірдей кездесетін көмей дауыссыз дыбыс. Қытай тілінде буынның басында дауыстылардан бұрын келсе, қазақ тілінде буын басында да, ортасында да, соңында да кездесе береді.

J әрпі қазақ-латын әліпбиі мен қытай тілінің транскрипциялық әліпбиінде бар. Олардың графикалық формасы ұқсағанымен, оқылуы жағынан айырмашылық бар.

Қазақ-латын әліпбиі мен қытай транскрипциялық әліпбиіндегі *K, L, M, N, P, T, S* әріптері графикалық формасы жағынан да, дыбысталуы жағынан да ұқсас келеді. Сондықтан оларды жазуда қиындық туа қоймайды.

Ǩ – мұрын жолды, үнді дауыссыз дыбыс. Бұл таңба қытай транскрипциялық әліпбиінде жоқ. Бұл дыбысқа сәйкес дыбыс қытай тілінде *ng* арқылы беріледі. Мысалы, *zhang, mang, tong, reng, peng* т.б.

Q әрпі қазақ-латын әліпбиінде *q* дыбысын береді. Қазақ тілінде бұл қатаң дауыссыз дыбыс: *qazaq, qus, oqu, toqu* т.б. Қытай транскрипциялық әліпбиінде бұл таңба бар, бірақ оның дыбысталуы қазақ тілінен өзгеше. Қытай тілінде бұл таңба *chi* дыбысын береді: *qi, qia, qiao, qie, qiu, qin, qing, qu, qu* т.б.

ǰ қазақ-латын әліпбиінде *sh* дыбысын береді, жиі кездесетін, жайылыңқы қатаң дауыссыз дыбыс. Мысалы: *şun, şuq, şet* т.б. Қытай тілінде бұл дыбыс *Sh* арқылы беріледі: *sha, she, shi, shao, sheng* т.б.

V қазақ-латын әліпбиінде *B* дыбысын таңбалайды. Ол көбінесе орыс тілі арқылы енген шеттілдік сөздерде кездеседі. Ал қытай тілінде *V* тек кірме сөздерді жазуда ғана қолданылады.

Y қазақ тілінде *y* дыбысын таңбалайды, жуан, қысаң, езулік дауысты дыбыс. Мысалы: *Almaty, Mañgystau, Atyrau* т.б. Бұл таңба қытай транскрипциялық әліпбиінде бар, алайда ол *u* дыбысын береді. Мысалы: *yi, ye, yao, yong, yue, you* т.б.

Z қазақ-латын және қытай транскрипциялық әліпбилерінде бірдей кездеседі, екеуінде де *z* дыбысын таңбалайды. Тек қытай тілінде дыбыстағанда

тіл мен тістердің арасында саңылауда үйкеліс пайда болады, тіл ұшы (альвеоларлы) саңылау дауыссыз деуге болады. Мысалы: *za, ze, zi, zai, zan, zen, zang* т.б.

Қытай тілінде *zh, ch, sh* сияқты қосар әріптен жасалған әріптер кездеседі. Бұл дыбыстарды қазақ-латын әліпбиінде транслитерациялауда біраз қиындықтар туындауы ықтимал. Себебі қытай транскрипциялық әліпбиінде бұл дыбыстарға ұқсас, қатаң-ұяң сыңарлары бар: *zh – j, ch – q, sh – x*.

Zh, ch – палаталды дауыссыз дыбыстар, оларды дыбыстағанда тілдің ұшы таңдайға тиеді. Палаталды (палаталь – латын сөзі, «таңдай» деген мағынаны білдіреді) дыбыстар тілдің ұшы таңдайға тигізу арқылы шығарылады. *Ch*-ны дыбыстағанда тілдің ұшы жоғары қарай қайырылады. Бұл екі дыбыс негізінен *a, u, e, o* дауысты дыбыстарымен (шыңму) тіркеседі: *zha, cha, zhe, che, zhu, chu, zhuo, chuo*.

Zh әрпі төлқұжатта қазақ есімдерін ағылшын тілінде жазуда қолданылып жүр (Жанар – Zhanar). Ал *ch, sh* әріптері 2018 жылғы бекітілген нұсқада болған, жетілдірілген әліпбиде жоқ. Себебі *ч* дыбысы қазақ тілінің төл дыбыс жүйесіне жат, өз сөздерінде кездеспейді. *Ч* дыбысымен келетін шеттілдік сөз саны өте аз және олардың қолданыс жиілігі де төмен. Оның үстіне *ch* диграф құрамындағы бір компонент - *С* әрпі әліпбиде жоқ болғандықтан, осы күрделі әріпті жазу-сызуда үйреткенде қиындық тудырады. Ал *sh* диграфы оқуда қолайсыз, себебі бір сөзде *Ш*, бір сөзде *СХ* болып оқылады [10]. Бұған қоса, жетілдірілген қазақ-латын әліпбиі «бір дыбыс-бір таңба» принципін ұстанады. Қос әріптен жасалған дыбыстар мәтінді ұзартады, екіұшты оқылатын сөздер көбейеді.

Қытай тілінде *J* мен *q* – аффрикаттар, оларды дыбыстаған кезде тілдің ортаңғы бөлігі таңдайға тиіп, саңылау пайда болады. Ал, *X* – саңылау дауыссыз, мұны дыбыстағанда тілдің ұшы астыңғы тістерге тиеді де ортаңғы бөлігі таңдайға үйкеледі, дыбыс сонда пайда болған саңылаудан шығады. Бұл үш дыбыс (*J, Q, X*) *i* және *ü* дауыстыларымен ғана тіркеседі: *ji, ju, jue, juan qi, qi, que, quan, xi, xu, xie, xuan* т.б.

Қытай тілінің дыбыстық ерекшелігін ескере отырып, қытай онимдерін транслитерациялауда *j, q, x, zh, sh, ch* таңбаларын кірме таңба ретінде пайдаланған жөн деп есептейміз. Себебі: бір ғана *ʃ* әрпімен, *s* мен *c* дыбысын тек *S* әрпімен, *zh* мен *j* дыбысы *J* әрпімен таңбаласақ, графикалық кескіні ұқсас әріптерден (бірақ жазылуы мен айтылуы мүлде басқа) құралған сөздерді бір-бірінен ажырату қиынға соғады, яғни сөздер мағыналық өзгеріске ұшырайтыны сөзсіз [7, 31 б.]. Мысалы: *Chongqing* (重庆) деген онимді қазақ латын әліпбиі бойынша *ʃuñʃiñ* деп транслитерацияласақ, қытай тіліндегі дыбысталуына нұқсан келеді. Себебі бұл жердегі *Ch* және *q* дыбыстарына бір ғана *ʃ* дыбысы мен жазуға болмайды. Бұған қоса, *q* дыбысы қазақ латын әліпбиінде мүлдем басқа *қ* дыбысын беретіндіктен, бұл сөздің дыбысталуында түсінбеушілік орын алары сөзсіз. Сол сияқты *Jiang Zemin* (江泽民), *Qing Gang* (青岗), *Zhang Guotao* (张国焘), *Shi Tao* (石涛), *Qu Yuan* (屈原), *Qinghai* (青海),

Changhong (长虹), *Shanxi* (陕西), *Zhangjiajie* (张家界), *Liujiaxia* (刘家峡) т.б. онимдерді латынша жазу қиындық тудыратыны сөзсіз.

Қытай тіліндегі онимдер ағылшын тілінде Халықаралық Стандарттау Ұйымы бекіткен, яғни «Қытай тілінің фонетикалық дыбыстаңба жобасы» бойынша жазылады.

Сонымен, қытай тіліндегі онимдерді ағылшын тілінде жазылуы бойынша тікелей қабылдаймыз ба, әлде Ресейдің орыс ұлтының аты-жөнін ағылшын тілінде жазу стандарты бойынша жазамыз ба? деген заңды сұрақ туады. Бұл мәселені принципті түрде шешіп алуымыз керек. Қазақстанда төлқұжаттағы есімдер орыс ұлтының аты-жөндері ағылшын тілінде жазу стандарты бойынша жазылып жүр. Мәселен, *Ж*-ны *Zh* әрпімен, *Ц*-ны *TC* әріптік тіркесімен, *Ш*-ны *Sh* әрпімен, *Ч*-ны *Ch* арқылы жазып жүрміз.

Жалпы тіл білімінде шет тілдерден енген жалқы есімдердің негізгі графикалық формасын сақтап жазудың үш тәсілі бар. Олар: *трансплантациялау*, *транскрипциялау* және *транслитерациялау*. Трансплантациялау «мәтінге шет тілдерінің сөздерін (атауларды, есімдерді) графикасын сақтай отырып тікелей енгізу» [11, 11 б.]. Бұл әдіс қазақ тілінде бұқаралық ақпарат құралдарында, іс қағаздарында, ғылыми әдебиетте қолданылады.

Транскрипциялау дегеніміз шеттілдік сөздің дыбыстарын (әдетте жалқы есімдер, географиялық атаулар, ғылыми терминдер т.б.) қабылдаушы тілдің әліпбиінің әріптерімен беру. Транскрипциялауда сөз түпнұсқаның ауызша түріне жақын болады. Бірақ транскрипциямен берілген сөздер қабылдау тілінің артикуляциялық жүйесіне сай келмеуі мүмкін. Сондықтан оны айта алмау, оқи алмау сияқты қиындықтар туындайды. Транскрипция әдісін бұрын саяхатшылар мен зерттеушілер жергілікті тұрғындардан естіген сөздерін дәл сақтап алу үшін қолданған екен. Бір тілден екінші тілге транскрипцияланған сөз түпнұсқа тілге қайта транскрипциялаған кезде бастапқы қалпын сақтап қала алмайды, бұл кері қайтарылмайтын үдеріске жатады.

Транскрипцияның үш түрі жиі қолданылады. Олар: фонетикалық транскрипциялау, фонематикалық транскрипциялау, практикалық транскрипциялау. Белгілі бір аймақ пен өңірдің хронологиялық нұсқаларын немесе айтылу түрлерін жеткізу үшін фонетикалық транскрипция қолданылады. Ал фонемаларды қарама-қарсы қойып салыстыру арқылы көрінетін, негізгі мағына ажыратушы айтылу ерекшеліктері фонематикалық транскрипциялау деп аталады. Кең таралған түрі практикалық транскрипциялау, ол шеттілдік есімдер мен атауларды белгілі бір тілдің орфографиялық жүйесі арқылы жазу. Практикалық транскрипциялауда көбінесе қабылдаушы тілдің әріптері қолданылады.

Транслитерация бір жазудың таңбаларын екінші жазудың таңбаларымен дәл беру әдісі. Бұл негізінен тілдердің әріптерін сәйкестендіру үшін, яғни бір тілдегі сөзді екінші тілге сол тілдің әріптері арқылы жеткізу үшін қолданылады. Бұл әдіс көбінесе жалқы есімдер мен географиялық атауларды, саяси және мәдени тұрмыстық реалийлерді жазуда қолданылады.

Транслитерациялауда әріптердің сәйкестігіне мән беріледі. Мысалы, қазақ тіліне шет тілінің сөздері негізінен орыс тілі арқылы транслитерация жасалады, сол себепті орыс тіліндегі жазылуы басшылыққа алынады. Ал қытай тілінен орыс тіліне жазуда негізі бірыңғай қабылданған жүйе бар. Ол *Палладий транскрипциялық жүйесі* деп аталады. Палладий транскрипциялық жүйесі – қытай тілінен орыс тіліне транскрипциялайтын жүйе.

Ең алғаш қытайша-орысша транскрипциялау жүйесін 1839 жылы қытайтанушы ғалым Йакинф (Бичурин) жасаған болатын. Кейін бұл жүйе Палладий (Кафаров) пен Павел Поповтың құрастырған «Қытайша-орысша толық сөздікте» кеңінен қолданылып, Палладий транскрипциялық жүйесі ретінде таныла бастайды. Мұны тіпті посткеңестік елдері де қолданып келді, оның ішінде Қазақстан да бар. Себебі Қазақстанда қытай тілінен транскрипциялаудың қазақша жүйесі әлі күнге дейін жасалған жоқ. Қытай қазақтары Шыңжаң Ұлттар тіл-жазу қызметі комитетінің құрастырған «Қазақ тілінің емле сөздігіндегі» ережелерге сүйеніп жазса, қазақстандық қытайтанушылар кириллнегізді қазақ әліпбиін немесе Палладий транскрипциялық жүйесін қолданады. Бұдан бір атаудың үш немесе одан да көп жазылу және айтылу нұсқалары пайда болды.

Қытай тіліндегі жер-су атаулары мен адам есімдерін қазақ-латын графикасында транслитерациялауда қытай транскрипция жүйесіне сүйенген дұрыс, яғни түпнұсқалық принципті ұстанамыз. Себебі, Палладий транскрипциялық жүйесі мен кириллнегізді қазақ әліпбиіне қарағанда дыбыстарды дәл, тілге икемді жеткізуге болады. Қытай қазақтарының кирилл әліпбиі негізінде айтуы мен жазуында фонематикалық транскрипция негізге алынғаны көрінеді. Онда сөздердің дыбысталуындағы өзгерістер ескерілмей, тек фонемалар жазу байқалады. Төмендегі кестеде қытай онимдерін Палладий транскрипциялық жүйесінде, кириллнегізді қазақ әліпбиінде, қытай қазақтарының кирилл әріптері арқылы жазуын салыстырып, талдай келе, қазақ-латын графикасында транслитерациялау жолдары ұсынылады.

2-Кесте. Қытай онимдерін қазақ-латын графикасында транслитерациялаудың салыстырмалы кестесі

Онимдер	Транскрипциясы	Палладий жүйесі бойынша жазылуы	Қазақ-кирилл әліпбиінде жазылуы	Қазақ-латын графикасында таңбалануы
天津	Tianjin	Тяньцзинь	Тянжин	Tianjin
中国	Zhongguo	Чжунго	Жұңго	Zhūnguó
广州	Guangzhou	Гуанчжоу	Гуаңжоу	Guañzhou
成都	Chengdu	Чэнду	Чыңду	Chyñdu
贵州	Guizhou	Гуэйчжоу	Гұйжоу	Guizhou
昆明	Kunming	Куньмин	Күнмиң	Kūnmiñ
泰山	Taishan	Тайшань	Тайшан	Taišan

鲁迅	Lu Xun	Лу Синь	Лу Шүн	Lu Şün
雷锋	Lei Feng	Лэй Фэн	Лый Фың	Lyifyñ
王杰	Wang Jie	Ваньцзе	Ваң Же	Uañjie
杨勇	Yang Yong	Ян Юн	Яң Юң	Iañ Iũñ
毛泽东	Mao Zedong	Мао Цзэдунь	Мау Зыдұң	Mau Zydũñ
周建仁	Zhou Jianren	Чжоу Цзяньжэнь	Жоу Жянрын	Zhou Jianryn
艾青	Ai Qing	Айцинь	Ай Чиң	Ai Qiñ
巴金	Ba Jin	Ба Цзинь	Ба Жин	Ba Jin

Ескерту: Жоғарыдағы кестеде біз тек мысал ретінде келтірген онимдердің қазақ-латын графикасында оқылуын ғана таңбаладық.

Сонымен, бұл мақаламызда қытай және қазақ-латын әліпбиіндегі дыбыстарды салыстыра отырып, олардың дыбыстық ерекшеліктері мен оларды трансформациялауда кездесетін мәселелер анықталды. Дыбысталуы мен графикалық формасы сәйкес келетін дыбыстар мен баламасы жоқ дыбыстар көрсетілді. Сондай-ақ транслитерация мен транскрипция әдістерінің ара-жігі ажыратылып, ерекшеліктері талқыланды.

Жалпы қытай онимдерін қазақ-латын графикасында трансформациялау, оның ішінде қазақ-латын әліпбиінің құрамында жоқ әріптерді қытай онимдерін транслитерациялауда қолдану, қолданбау мәселесі болашақта ары қарай терең зерттеуді қажет етеді.

Қорытынды

Кирилл және латын графикасында онимдерді трансформациялауға байланысты бірыңғай стандарт болмағандықтан, әр тілде транслитерациялау әртүрлі жүргізіліп жүр. Қазақ тілінен шет тілдерге, шет тілінен қазақ тіліне трансформациялауда негізгі басшылыққа алатын нақты құжат немесе ұлттық стандарт жоқ. Бұл мәселе қазақ-латын әліпбиіне толық көшкенде шешімін табады деген үміттеміз.

Қытай онимдерін қазақ-латын графикасында трансформациялау барысында мынадай ұстанымдар басшылыққа алынуы тиіс:

- қытайша-қазақша, қазақша-қытайша транскрипциялау мен транслитерациялаудың ғылыми принциптерін жасау;
- қытай онимдерін қазақ-латын графикасында транскрипциялау мен транслитерациялаудың орфографиялық ережелерін, нормаларын, нұсқаулығын, стандартын әзірлеу;
- бір атаудың тек бір нұсқада транслитерациялануына мән беру;
- онимдерді қытай тілінің транскрипция жүйесіне сәйкес оқылуына барынша сәйкестендіру, дыбыстық бейнесін жуықтатып сақтау;
- қытай тіліндегі ономастикалық атауларды кирилл және латын графикасында транскрипциялауда бірізділіктің болуына мән беру;
- латынға көшкен басқа елдердің тәжірибелерін де қарастыру.

- [1] Мәдиева Г.Б., Иманбердиева С.Қ. Ономастика: зерттеу мәселелері/ Г.Б.Мәдиева. С.Қ. Иманбердиева. – Алматы: ІС-Сервис, 2005. – 240 б.
- [2] Суперанская, А.В. Ономастика начала XXI века / А.В.Суперанская. – Москва: Советский писатель, 2009.– 80 с.
- [3] Суперанская, А.В. Общая теория имени собственного/ А.В.Суперанская. – 2-е изд. – Москва: Наука, 2007. – 368 с.
- [4] Матвеев А. К. Ономастика и оноματοлогия: терминологический этюд / А.К. Матвеев // Вопросы ономастики. – 2005. – №2. – С. 5–10.
- [5] Крюков М. В. Китайцы. Системы личных имен у народов мира / М.В. Крюков. – Москва: Наука, 1986. –384 с.
- [6] Хамаева Е.М. Китайские антропонимы: монография / Е.А.Хамаева. — 2-е изд., испр. И доп. — Москва: Издательский дом ВКН, 2019. — 264 с.
- [7] Қалибекұлы Т. «Қытай тілінің фонетикалық дыбыстанба жобасындағы» дыбыстар мен дыбыс тіркестерін қазақ латын графикасында таңбалау / Т. Қалибекұлы // Тілдік тұлға және қазіргі филология мәселелері: филол. ғыл. д-ры, проф. Шара Мажитаеваның 70 жасқа толуына орай өткіз. респ. ғыл. онлайн конф. материалдары. - Қарағанды: «Акад. Е.А. Бөкетов ат. Қарағанды ун-ті» КЕАҚ баспасы, 2021. – 28-32 бб.
- [8] Ғабитханұлы Қ. Қытайдағы қазақтар қолданған төте жазу мен латын жазуының емле-ережелері / Қ. Ғабитханұлы. Жаңа Ұлттық Әліпби: Қазақ жазуын жаңғырту (ғылыми тілтанымдық зерттеу) 2-кітап (сигналды нұсқа). – Алматы. 2017. – 472-513 бб.
- [9] Қалибекұлы Т. Дильманова М. Қытайша-қазақша ономастикалық атаулар сөздігі./ Т.Қалибекұлы, М. Дильманова. – Алматы: Полилингва, 2021. –208 б.
- [10] Фазылжан А.М. Әліпби қалай жетілдірілді? / А.М. Фазылжан <https://www.soyle.kz/article/view?id=319>. – интернет көздері.
- [11] Гиляревский Р.С., Старостин Б.А. Иностранные имена и названия в русском тексте: Справочник. 3-е изд.и доп. – Москва: Высшая школа, 1985. –303 с.
- [12] Қалибекұлы Т. Қытай және қазақ тілдеріндегі фонетикалық бірліктердің салғастырмалы сипаттамасы/Т.Қалибекұлы//Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университетінің хабаршысы. *Филология сериясы*. – Көкшетау. – 2019. –№ 2. – 123-130 бб.

REFERENCES

- [1] Madieva G.B., Imanberdieva S.Q. Onomastika: zertteu maselelery (Onomastics: research problems). G.B. Madieva. S.Q. Imanberdieva. Almaty: IC-Servis, 2005. 240p. [In Kaz.]
- [2] Superanskaya A.V. Onomastika nachala XXI veka (Onomastics of the beginning of the XXI century). A.V. Superanskaya. Moskva: Sovetskipisatel, 2009. 80p. [In Rus.]
- [3] Superanskaya A.V. Obshchaya teoriya imeni sobstvennogo (General theory of proper name). A. V. Superanskaya. 2-e izd. Moskva: Nauka, 2007. 368 p. [In Rus.]
- [4] Matveev A.K. Onomastika i onomatologiya: terminologicheski etyud (Onomastics and onomatology: a terminological etude). A. K. Matveev. Voprosy onomastiki. 2005. № 2. P. 5–10. [In Rus.]
- [5] Kryukov M.V. Kitaicy. Sistemy lichnyh imen u narodov mira (Chinese. Systems of personal names among the peoples of the world). M.V. Kryukov. Moskva: Nauka, 1986. 384p. [In Rus.]
- [6] Hamaeva E.M. Kitaiskie antroponimy: monografiya (Chinese anthroponyms: monograph). E. A. Hamaeva. 2-e izd.,ispr. idop. Moskva: Izdatel'skijdom VKN, 2019. 264p. [In Rus.]
- [7] Qalibekuly T. «Qytai tilinin fonetikalyq dybystanba zhobasyndagy» dybystar men dybys tirkesterin qazaq latyn grafikasynda tanbalau» (Marking of sounds and phrases in the Kazakh-Latin graphics in the "Phonetic phonetic design project of the Chinese language"). T. Qalibekuly. Tildik tulga zhane qazirgi filologiya maseleleri: filol. gyl. d-ry, prof. Shara Mazhitaevanyn 70

zhasqa toluyna orai otkiz. resp. gyl. Onlajn konf. materialdary. Qaragandy: «Akad. E.A. Boketov at. Qaragandy un-ti» KEAQ baspasy, 2021. 28-32 p. [In Kaz.]

[8] Gabithanuly Q. Qytajdagy qazaqtar qoldangan tote zhazu men latyn zhazuynyn emle-erezheleri. Q. Gabithanuly. Zhana Ultyq Alipbi: Qazaq zhazuyn zhangyrtu (gylymi tiltanyndyq zertteu). 2-kitap (signaldy nusqa). Almaty. 2017. 472-513 pp. [In Kaz.]

[9] Qalibekuly T. Dilmanova M. Qytaisha-qazaqsha onomastikalyq ataular sozdigi (Chinese-Kazakh dictionary of onomastic names). T. Qalibekuly, M. Dilmanova. Almaty: Polilingva, 2021. 208p.[In Kaz.]

[10] Fazylzhan A.M. Alipbi qalai zhetildirildi? (How was the alphabet improved?) .A.M. Fazylzhan <https://www.soyle.kz/article/view?id=319>. – internet kozderi. [In Kaz.]

[11] Gilyarevskij R.S., Starostin B.A. Inostrannye imena i nazvaniya v russkom tekste: Spravochnik (Foreign names and titles in the Russian text: a Handbook). 3-e izd.idop. Moskva: Vysshaya shkola, 1985. 303 p. [In Rus.]

[12] Qalibekuly T. Qytai zhane qazaq tilderindegi fonetikalyq birlikterdin salgastyrmaly sipattamasy (Comparative characteristics of phonetic units in Chinese and Kazakh languages). T.Qalibekuly. Sh.Ualikhanov atyndagy Kokshetau memlekettik universitetinin khabarshysy. Filologiya seriyasy. Kokshetau. 2019. № 2.123-130 pp. [In Kaz.]

ПРОБЛЕМА ТРАНСФОРМАЦИИ КИТАЙСКИХ ОНИМОВ В КАЗАХСКО-ЛАТИНСКОЙ ГРАФИКЕ

*Койбакова А.С.¹, Калибекулы Т.²

*¹докторант, старший преподаватель кафедры китаеведения, факультета
востоковедения, Казахского национального университета имени аль-Фараби,
Алматы, Казахстан,

²к.ф.н., профессор, Казахского университета международных отношений и
мировых языков имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

*¹e-mail: ayzhan.k.s@gmail.com

²e-mail: tolkyn.kalibek@mail.ru

Аннотация. В статье рассматривается вопрос трансформации китайских онимов в казахско-латинской графике. Сделав сравнительный анализ звуков китайского транскрипционного алфавита и усовершенствованного казахско-латинского алфавита, выявлены общие и уникальные звуки в обоих языках. Рассмотрены виды транскрипции и транслитерации, а также эффективные способы и проекты по максимальной адаптации онимов к китайской системе транскрипции и аппроксимации звукового образа.

Реформа перехода страны на латиницу в будущем охватит все сферы нашего общества, в том числе и иностранные языки. Китайские онимы – одна из неисследованных тем в казахском языке. До сих пор не решен вопрос их транслитерации на казахскую кириллицу. Названия китайских компаний, названия организаций, имена китайцев до сих пор пишутся на основе системы транскрипции Палладия, в казахском языке нет стандарта последовательного написания, нет определенной системы. В учебниках и пособиях, научной литературе и словарях, изданных на русском языке в Китае, ономастические названия китайского языка записываются по палладиевой системе транскрипции. Однако система транскрипции Палладия имеет много недостатков. Поскольку в китайском языке много звуков, которых нет в русском языке, возникает много проблем при транслитерации китайских слов, например, неточная передача звука. И в казахско-латинской графике есть проблема транслитерации или транскрипции, которую нужно решить, чтобы избежать этих недостатков и привести звуки в соответствие с законами сингармонизма. Поэтому исследования в области ономастики страны и в формировании правил и принципов правописания иностранных слов, написанных латиницей, имеют большое значение.

Выводы и анализ исследования могут быть использованы в сопоставительном изучении и исследовании китайской и казахской фонетики, исследованиях в области ономастики китайского языка.

Ключевые слова: оним, ономастика, латиница, транскрипция, транслитерация, кириллица, транскрипционная система Палладия, буква.

THE PROBLEM OF TRANSFORMATION OF CHINESE ONYMS IN KAZAKH-LATIN GRAPHICS

*Koibakova A.S.¹, Kalibekuly T.²

*¹Doctoral student, senior lecturer of the Department of Sinology, Faculty of Oriental Studies, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan,

²Candidate of Philology, Professor of Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan.

*¹e-mail: ayzhan.k.s@gmail.com

²e-mail: tolkyn.kalibek@mail.ru

Abstract. The article considers the issue of transformation of Chinese onyms in Kazakh-Latin graphics. Also, a comparative analysis of the sounds of the Chinese transcription alphabet and the advanced Kazakh-Latin alphabet revealed common and unique sounds in both languages. Types of transcription and transliteration and effective ways and projects to maximize the adaptation of onyms to the Chinese transcription system and to approximate the sound image are considered.

The reform of the country's transition to Latin script in the future will cover all spheres of our society, including foreign languages. Chinese onyms are one of the unexplored topics in the Kazakh language. The issue of their transliteration in the Kazakh-Cyrillic script is still unresolved. Names of Chinese companies, names of organizations, names of Chinese people are still written on the basis of the Cyrillic Palladian Transcription System, there is no standard of sequential writing in the Kazakh language, no specific system. In textbooks and manuals, scientific literature and dictionaries published in Russian in China, the onomastic names of the Chinese language are written according to the Palladium Transcription System. However, the Cyrillic Palladium transcription system has many shortcomings. Since there are many sounds in Chinese that are not in Russian, there are many problems in transliterating Chinese words, such as inaccurate sound delivery. And in the Kazakh-Latin graphics there is a problem of transliteration or transcription, to avoid these shortcomings and to bring the sounds in line with the laws of synharmonism. Therefore, research in this area is of great value in the field of onomastics of the country and in the formation of spelling rules and principles of foreign words written in the Latin alphabet.

The conclusions and analysis of the paper can be used in the comparative study and research of Chinese and Kazakh phonetics, research in the field of onomastics of the Chinese language

Keywords: onym, onomastics, latin alphabet, transcription, transliteration, Cyrillic alphabet, Palladium transcription system, letter

Статья поступила 30.03.2022